

Копныя суды ў Беларусі

Старадаўнае беларускае права пераказала нам шмат сваіх устаноў, што згулялі ў праўным жыцці беларускага народу вялікую ролю. Аднай з гэтых устаноў былі *копныя* або *грамадзкія суды*.

Гэта цікавая судовая ўстанова яшчэ дагэтуль не дачакалася свайго даследавання, хоць ужо ёсць шмат дачыненых яе матэрыялаў, каторыя дазваляюць ня толькі расцяраваць гэту інстытуцыю нават у яе дэталях, але і выясніць яе паходжаньне. Абзнамленьне з копнымі судамі мае важнае значэньне ня толькі гістарычнае, але й практычнае, гэта з наступных прычынаў.

1) Пазнаньне характару нашае сучаснае культуры немагчыма без пазнаньня яе гісторыі, а гэта дзеля таго, што культурны прогрэс ня ведае раптоўных пераскокаў, а толькі шлях памальнае эвалюцыі. Дзеля таго выясьненьне характару беларускае культуры ў мінуўшчыні яе складовых часцяў і дзейнікаў, што выклікалі яе разьвіцьцё ці заняпад, ёсць пытаньнем першараднае вагі. Копныя суды зьяўляюцца адным з найскравейшых довадаў творчае здольнасьці беларускага народу ў будаўніцтве собскае культуры і яе жывучасьці. Як пабачым ніжэй, копныя суды былі пашыраныя толькі ў этнаграфічнай Беларусі і дзеля іх паходжаньня й структуры прадстаўлялі зьявішча ў беларускай культуры тыпова самароднае.

2) Копныя суды былі ў поўным сэнсе гэтага слова судамі народнымі. Мы ведаем, што шмат якія грамадзкія ці палітычныя арганізацыі цяпер у праграмах сваіх зьмяшчаюць параграфы аб народных судах, дасягненьне якіх уважаюць за адзін са сваіх пастулятаў. Не уваходзячы ў ацэнку сэнсу гэтага імкненьня, трэба сьцьвярдзіць, што а ні цяперашняя практыка, а ні тэорыя не даюць нават прыблізна абраза гэтых «народных» судаў. Копныя суды як суды тыпова народныя з гэтага гледзішча прадстаўляюць вялікую цікаўнасьць.

3) Як ведама беларускі народ цяпер складаецца 90 проц. з сялянства. Пазнаньне культуры сялянскае і яе будаўніцтва мае для нас найвялікшае значэньне. Але кожнае культурнае зьявішча, дзеля

свайго зразумення, павінна быць разгледжана ў гістарычным разрэзе. Копныя суды былі ня толькі судамі народнымі але й *сялянскімі*. Дзеля гэтага азнаямленьне з імі раскрыве нам праўны быт, пагляды, псыхіку нашага сялянства на працягу даўгіх вякоў яго гісторыі.

Копныя суды згулялі вялізарную ролю ў жыцццю беларускага народу наўперад дзеля таго, што на працягу стагодзьдзяў былі адзіным ворганам справядлівасьці ў справах каральных. Можна бяз ніякае абмылкі сказаць, што роля іх у гэтым сэнсе раўнялася ролі сьняняшніх акружных каральных судоў і судоў прыезжных, дзе яны існуюць. З другога боку копныя суды, па характару іх арганізацыі й судаводтва зьяўляюцца ўстановай несустраканай толькі ў праве нашых беспасярэдніх суседзяў—палякаў, маскоўцаў, ліцьвіноў (за выняткам украінцаў аб чым будзе ніжэй), але і ў праве народаў Эўропы. З гэтага гледзішча копныя суды зьяўляюцца свайго роду ўнікатам, уласцівым толькі беларускаму праву. Важная роля, каторую згулялі копныя суды ў праўным жыцццю беларускага народу і іх арыгінальнасьць зрабілі тое, што, калі ў 1872 г. Віленская Археаграфічная Камісія выдала VI том старадаўніх беларускіх дакумэнтаў, дык ужо тыя нямногія акты аб копных судах, каторыя былі зьмешчаны ў гэтым томе, гэтак зацікавілі менаваную камісію, што яна пастанавіла выбраць з усіх былых у Віленскім Цэнтральным Архіве актавых кнігаў старадаўніх беларускіх гродзкіх судоў⁴⁹ адумысьля дакумэнты, датычучыя копных судоў, каб кінучь сьвятло на гэтую ўстанову. Гэтак паўстаў, на некалькіх гадох працы XVIII том старых беларускіх актаў, датычучых выключна копных судоў, выдадзены ў Вільні ў 1891 годзе. Факт, што Віленская Археаграфічная Камісія шукала актаў аб копных судах у кнігах гродзкіх судоў, выясьняеца тым, што пастановы копных судоў упісываліся ад часу пашырэння ў Беларусі гродзкіх судоў як судоў каральных у актавыя кнігі апошніх. Дзякуючы-ж таму, што гродзкія суды

---

⁴⁹ Даўнейшыя гродзкія суды ў Беларусі ня маюць нічога супольнага з сучаснымі гродзкімі судамі, бо разглядалі толькі найважнейшыя каральныя справы, не падлягаючыя цяперашнім польскім гродзкім судом. Акты горадзенскага земскага суду.

ў Беларусі з'явіліся адносна позна, бо ў палове XVI ст., мы ня маем, з нямногімі выняткамі, дакумэнтаў аб копных судах да паловы XVI ст. бо судаводства капы адбывалася вусна. Не азначае аднак гэта, быццам рэстаўраваньня на аснове дакумэнтаў, упісаных у кнігі гродзкіх sudoў, конструкцыі копнага суда не далася-б перакінуць навет на некалькі стагодзьдзяў у зад. Трэба памятаць, што копныя суды былі ўстановай звычайнага права. Характэрнай жа рысай звычайу ёсьць яго сталасьць, эвэнтуальна вельмі памалая зьменнасьць. Уся моц і значэньне звычайу дык-жэ фундуецца на яго сталасьці. У гэтым сэнсе звычайнае права наагул ёсьць вельмі кансэрватыўным, неахвотным да ўсялякіх навет невялічкіх навінаў. Дзеля таго копныя суды апіраючыся на звычай, былі ўстановаю, асабліва з гледзішча іх арганізацыі й судаводства, глыбака кансэрватыўнаю, на працягу якоў, калі й падлягаючай, дык толькі невялічкім зьменам. Дык абраз копнага суду XVI ст., намалёваны на аснове захаваных дакумэнтаў, будзе запраўдным адбіццём, прынамся ў калоўных нарысах копнага суду з ранейшых стагодзьдзяў яго існаваньня.

Менаваная Віленская Археаграфічная Камісія зьбіраючы акты аб копных судах, перагледзіла актывыя кнігі наступных гродзкіх sudoў: берасьцейскага, віленскага, вілкамерскага, ваўкавыскага, горадзенскага, ковенскага, лідзкага, менскага, мозырскага, наваградзкага, пінскага, расіенскага, слонімскага, слуцкага, троцкага й уніцкага за 1560–1699 г. Пры гэтым найбольш дакумэнтаў аб копных судах далі кнігі sudoў — берасьцейскага, менскага, пінскага, слонімскага й слуцкага гродзкіх sudoў, меней — кнігі віленскага, ваўкавыскага, горадзенскага, лідзкага, мозырскага, наваградзкага й троцкага. Зусім ня знойдзена актаў аб копных судах у кнігах расіенскага, ковенскага, уніцкага й вілкамерскага гродзкіх sudoў. Факт гэты сьведчыць аб тым, што копныя суды былі пашыраныя на тэрыторыі этнографічнае Беларусі і зусім не існавалі на тэрыторыі этнографічнае Літвы. З беларускіх паведаў найменш захавалася копных актаў з Горадзеншчыны, а гэта дзеля таго, што актывыя кнігі горадзенскага гродзкага суду пераважна загінулі. Ня гледзячы на гэта копныя суды на тэрыторыі Горадзеншчыны былі густа пашыраныя, аб чым сьведчыць хоць бы

той факт, што нават у горадзенскіх земскіх актах мы сустракаем шмат актаў, датычучых копных судоў, дзе гэтыя акты не павінны былі змяшчацца, бо земскі суд быў судам цывільным.

Пералічаныя вышэй гродзкія суды на тэрыторыі этнографічнае Беларусі абыймаюць толькі заходнюю й цэнтральную Беларусь. Ёсць, аднак, пэўныя дадзеныя, каторыя прамаўляюць за тым, што копныя суды былі пашыраныя і ў усходняй Беларусі. Але, бязумоўна, установа гэта ў усходняй Беларусі⁵⁰ вымерла шмат раней, чымся ў заходняй і цэнтральнай.

Як было сказана вышэй, копныя суды ня былі ведамы а ні польскаму, а ні маскоўскаму праву. Той-жа факт, што ў вактавых кнігах вілкамерскага, уніцкага, расіенскага й ковенскага гродзкіх судоў няма зусім актаў, датычучых копных судоў, прамаўляе за тым, што й на тэрыторыі Жмудзі (цяперашняе Літвы) копныя суды не існавалі. Праўда, ёсць адзін дакумэнт, зьмешчаны ў вактавай кнізе расіенскага земскага суду за 1586 г., пісаны ў беларускай мове, а паходзячы з 1585 г., каторы сьведчыць аб спорадычным прыпадку копнага суду ў цэнтры Жмудзі. Прыпадак гэты аднак, зусім адзінокі і ня можа зьмяніць асноўнае тэзы неіснаваньня копных судоў у этнографічнай Літве. Затое ведама ёсць установа копных судоў праву Заходняе Украіны, асабліва яе паўночнай частцы. Трэба аднак сказаць, што ўстанова копных судоў на Ўкраіне зьяўляецца гэтак сама недасьледаванай як і ў нас. Дзеля гэтага цяжка рабіць якія колечы прыраўнаньні між копнымі судамі на Украіне й Беларусі. У кожным прыпадку ўстанова копных судоў на Ўкраіне мела характар чыста лёкальны, тады як у этнографічнай Беларусі копныя суды былі ўстановай агульнай. Дзеля таго копныя суды на Украіне могуць быць выясьнены як рэфлекс адпаведных адносінаў на Беларусі.

Калі паўстае і скуль выводзілі свой пачатак копныя суды ў Беларусі? Выясньненне гэтага пытаньня мае асаблівую вагу дзеля пазнаньня сутнасьці старадаўнае беларускае культуры. Бо калі копныя суды былі зьявішчам самародным у культурным жыцьцю беларускага народу, незалежным ад вонкавых уплываў, тады былі-

---

⁵⁰ Пад «Усходняй Беларусыяй» разумею Смаленшчыну й Браншчыну.

б яны зыркiм довадам на карысьць тае тэзы, што культурнае жыцьцё Беларусі зьяўлялася ня толькі накшым за жыцьцё яго суседзяў і моцным у гэтай накшасьці; што патрапляла паклікаць да жыцьця ўстановы самастойныя, што існавалі стагодзьдзі і згулялі вялізарную ролю. Пераходзячы да разгляду гэтага пытаньня трэба адразу зацяміць, што, на жаль, ані ў беларускіх летапісцах ані ў іншых дакумэнтах мы не знаходзім дадзеных, каторыя-б выясьнялі ня то што паходжаньне, але нават час паўстаньня копных судоў. Можна толькі цьвердзіць, што пачатак копных судоў хаваецца ў глыбокай даўнасьці. Дзеля таго што ўстанова копных судоў зьяўляецца ня ведамай маскоўскаму, польскаму й жмудзкаму праву, немагчыма шукаць там пачаткаў гэтае інстытуцыі. Можна толькі прычыны паўстаньня копных судоў бачыць у уплыве украiнскага права або разглядаць копныя суды як самародную беларускую ўстанову. Аднак да гэтае альтэрнатывы існуюць дзьве тэорыі, выясьняючыя паўстаньне копных судоў, з якіх адна выводзе іх ад даўнейшага народнага суду «Рускае Праўды», а другая — ад старадаўнага беларускага веча. Разгледзім па чарзе гэтыя дзьве тэорыі.

Тэорыю, што выводзе копныя суды з народных судоў «Рускае Праўды» прадстаўляюць тры расейскія вучоныя, каторыя стаяць на становішчу «адзінае (суцэльнае) рускае культуры». Зьвязаць між сабой якім колечы спосабам культурныя праявы на Ўкраiне, Беларусі і Маскве, і стварыць з іх адну цэласць, было іх найважнейшым заданьнем. Дасканальны абраз гэтага імкненьня мы й бачым у будове тэорыі копных судоў, выясьняючай паходжаньне іх ад народных судоў «Рускае Праўды». Цесную сувязь між гэтымі ўстановамі мае выясьніць супольнасьць некаторых тэрмінаў, ужываных у судаводстве копных і народных судоў. Наіменша, тэрмінам: *муж, ліцэ, сьлед, послух, рота, свод, отсочыць* — ужываным у судаводстве народных судоў маюць адпавядаць наступныя тэрміны, ужываныя ў судаводстве копных судоў: *муж, ліцэ, сьлед, пераслух, прысяжны ліст, заводца, сачыць*. Аднак апрача першых трох тэрмінаў: *муж, ліцэ, сьлед*, ужываных запраўды ў судаводстве абодвух судаў, засталыя або не паходзілі ад супольных каранёў як прыкладам «*рота*»

і «присяжны ліст» (хоць абодвы азначалі прысягу) або значаньне юрыдычнае мелі зусім наксае. Гэтак тэрмін «*послух*» азначаў сьведку, г. з. асобу, каторая штось ведала аб праступку, тэрмін-жа «*пераслух*» азначаў той мамэнт у працэсе копных судоў, калі справа, дзякуючы нявыкрыцьцю вінаватых, адкладалася да часу выяўленьня сьлядоў яго шляхамі слухаў, апавяданьняў і г. д. Тэрмін «*свод*» паводле народных судоў «Рускае Праўды» азначаў конфронтацыю вінаватага з тэй асобай, ад каторай ён атрымаў крадзеную рэч, тэрмін-жа «*заводца*», ужываны ў судаводстве копных судоў, азначаў тую асобу, ад каторай наагул паходзіла крадзеная рэч. Урэшце, тэрмін «*адсачыць*» паводле «Рускае Праўды» азначаў адвесьці ад сябе падозрэньне, сьлед, тэрмін-жа «*сачыць*» у кожным працэсе быў раўназначны слову шукаць. Як бачым, апрача тэрмінаў *муж*, *ліцэ* (крадзеная рэч) і *сьлед*, засталыя мелі зусім наксае значаньне і дзеля гэтага цяжка навет дапусьціць, каб з разгледжаных тэрмінаў народных судоў «Рускае Праўды» выводзілі свой пачатак менаваньня і быццам маючыя ім адпавядаць тэрміны копных судоў. Апіраць-жа гіпотэзу паходжаньня копных судоў ад народных судоў «Рускае Праўды» на факце, што ў судаводстве ўжываліся супольныя тэрміны *муж*, *ліцэ*, *сьлед*, ведамыя кожнай славянскай мове, зьўляецца вельмі рызыкаўным. Незалежна ад гэтага трэба дапусьціць, каб «Руская Праўда» мела які колечы агулам удзел у хвармаваньне беларускага звычайнага права, праяваю каторага былі копныя суды.

«Руская Праўда», як памятка пісанага ўкраінскага права, магла быць выкарыстаная пры укладаньню беларускага пісанага права як прыкладам Літоўскага Статуту, але ніколі не магла выклікаць глыбейшых зьменаў, у разьвіцьці беларускага звычайнага права, уся моц каторага з натуры самога паняцьця звычайу, фундавалася на собскай традыцыі. З разгледжаных прычынаў тэорыя наладжаньня копных судоў ад даўнейшых народных судоў «Рускае Праўды» павінна быць адкінена.

Тэорыя, што шукае пачаткаў копных судоў у старадаўнім беларускім вечу, мае глыбокія навуковыя асновы і выясьняе добра ня толькі сам працэс хвармаваньня копных судоў, але ў іх юрыдычную канструкцыю. Гэтая тэорыя дае нам вычэрпуючы

адказ на пытаньне, якім спосабам, шляхам якога працэсу ладная частка судовое ўлады засталася пры тых народных зборках, якімі былі копныя суды, што існавалі да другой паловы XVIII ст. Над разглядам гэтага пытаньня мы ў першую чаргу й спынімся.

Як ведама з гісторыі, найдаўнейшай грамадзкай хвормай беларускага народнага жыцця было веча, каторае на пачатку свайго існаваньня мела ўсю паўнінню ўлады, г. зн. ужываючы цяперашнія тэрміны, — уладу правадаўчую, спаўняючую й судовую. У шматвяковым працэсе барацьбы князеў з вешам, першыя паступова адваявалі сабе ад веча ўладу спаўняючую, правадаўчую й судовую ў найважнейшых справах, датычучых інтарэсаў гаспадарства або князя. На працягу гэтае барацьбы паступова компэтэнцыя веча зьмяншалася, але ня знікала. З гэтай-жа часінай, калі ў руках яго засталася толькі судовая улада, абмежаваная вылучна да рэгуляваньня паўставаў у штодзённым жыцці між асобнымі адзінкамі канфліктаў, — веча ня толькі перастала быць небясьпечным і шкодным для ўлады князя, але наадварот, сталася для яе вельмі пажаданай і карыснай установай. У гэтай хворме, народныя зборкі, пазбаўленыя палітычных тэндэнцыяў даўнейшага веча, зрабіліся адным з найвялікшых дзейнікаў, у сэнсе ўзмацненьня і падтрыманьня маральных асноваў у народзе.

Гэтыя народныя зборкі сталіся запраўдным «хуткім, справядлівым і сьвятым» народным судам. Ясна, што ў інтарэсах князеў не ляжала барацьба з гэтымі народнымі зборкамі (ці інакш копнымі судамі) але ўсебаковае іх падтрыманьне. І дзеля таго, дзякуючы свайму вялікаму моральнаму аўтарытэту з аднаго боку і падтрыманню князеў з другога — копныя суды хутка перакінуліся з местаў, дзе яны перш за ўсё паўсталі (бо у местах было веча), на сяло і ахапілі сваёй дзейнасьцю ўсю этнографічную Беларусь. Заслуге на ўвагу факт нязвычайнае сілы й жывучасьці беларускага старадаўняга веча, каторае не загінула бязьследна як у іншых народаў, а ў першую чаргу ў нашых суседзяў, але перарадзілася ў установу, што згуляла вялізарную ролю і пры гэтым пазытыўную ў культурным жыцці беларускага народу, сходзячы канчальна з гістарычнае сцэны толькі ў другой палове XVIII стагодзьдзя. На карысьць тэорыі паходжаньня копных судоў

ад веча прамаўляе яшчэ пасярэдне наступны аргумэнт. Як пабачым ніжэй, копныя суды, хоць і былі, з гледзішча іх складу, інстытуцыяй усестановай, аднак, дзякуючы сваёй лічбавай перавазе, рашаючае значэньне ў іх мелі ў мястох — мяшчане, на вёсках — сяляне.

Гісторыя-ж нас вуча, што эвалюцыя праўнага становішча ніжэйшых станаў ішла ў кірунку абмяжваньня іх правоў, а не пашыраньня. Дзеля гэтага з цэлай пэўнасьцю можна казаць, што копныя суды ня былі ўстановай ad hoc створанай і накіненай ніжэйшым станам, установай, каторая ладне пашырае іх правы. Копныя суды былі бязумоўна раней установаю імат шыршаю, пазней-жа іх компэтэнцыя звужалася на карысьці князя і вышшых клясаў.

Па гэтых уступных увагах прыйдзем да разгляду конструкцыі копнага суду і яго судаводзтва.

Разгляд конструкцыі (будовы) копнага суду пачнём ад выясьненьня паходжаньня самага назову “капа”, каторы кідае некаторае сьвятло на юрыдычную будову гэтае народнае ўстановы. Паводле становішча, занятага Вільняўскай Археаграфічнай Камісіяй і сьцягам вучоных што пісалі аб копных судах, назоў “капа” таго-ж паходжаньня, што й “капіца” што значыць „збірацца”, „грамадзіцца”. У некаторых актах XVIII тому капа проста й завецца грамадой, гэтыя два назовы былі зусім ідэнтычныя з гледзішча іхняга юрыдычнага зьместу, а гэта пацьвярджае правільнасьць таго нагляду, што назоў “капа” таго-ж паходжаньня, што й “капіца” (грамадзіцца). У некаторых мясцовасьцях, як прыкладам у Слуцкім княстве, капа завецца купа⁵¹. Сама дзейнасьць копнага суду называлася “капаваньнем”, “капаваць”. Нармальна, як загадаваў звычай, капа старалася кожную справу скончыць у тры зборкі. Першая зборка мела наўвече выкрыць праступніка, калі ён ня быў ведамай, або злоўлены Гэта капа завецца гарачай. Зразумела, што яе ня было тады, калі асоба праступніка была ведамай, дзякуючы прыкладам таму, што сам пакрыўджаны затрымаў праступніка, або бачыў яго ўцякаючага,

---

⁵¹ Таксама, як у некаторых мясцовасьцях замест “грамада” кажацца грума-да — пад уплывам вусьняных м.п.

і мог адразу заявіць, хто гэта быў. Другая копная зборка адумасловага назову ня мела, затое трэйцяя капа, найважнейшая, бо на ёй выносіўся прысуд, мела аж некалькі назоваў як: галоўная, завітая⁵², **вялікая, вальная, прысяжная** (калі капляне прысягай павінны былі сьцьвердзіць, што між імі няма вінаватага). Не заўсёды аднак капа патрапляла закончыць справу ў тры зборкі. Калі справа была вельмі труднай і складанай, капа склікалася ня раз, але чатыры і пяць разоў. **Галоўнай або завітай** капой і ў гэтым прыпадку была тая, што рабіла канчальны прысуд. Як глыбака народ шанавалі копны суд і верыў у яго справядлівасьць сьведчыць той факт, што капа звалася **сьвятой** (у значэньню яе справядлівасьці).

Копныя зборкі адбываліся пад адкрытым небам на заўсёды ўстаноўленых і точна азначаных мясцох, каторыя зваліся **капавішчамі або копішчамі**. Дзейнасьць кожнага капавішча або копішча прасьцягалася на ўсе чатыры стараны на 14 вёрстаў. Гэткім парадкам, уся Беларусь была падзелена на копныя раёны з заўсёднымі межамі; у сярэдзіне кожнага копнага раёну было капавішча⁵³. Зборка капы не на капавішчы, паводле звычаю, лічылася бяспраўнай і ня толькі выклікала протэст з боку абвінавачанага, але магла нават пацягнуць за сабой няважнасьць гэтакім спосабам зробленага прысуду. Адступленьні ад гэтага звычаю дапушчаліся толькі тады, калі абставіны справы вымагалі прысутнасьці капы на месцу праступку дзеля лепшага й барждэйшага выяўленьня яго сьлядоў. Пераважна адступленьне гэтае ўжывалася пры гарачай капе, каторая з прыроды свайго заданьня павінна была зьбірацца на месцу праступку дзеля лепшага выяўленьня праступніка.

Права склікаць капу належыла пакрыўджанаму, каторы сам асабіста або праз сваіх людзёў наказваў аб часе й месцу зборкі

---

⁵² Завітая ад дзеяслова завіць, што азначае закруціць, закончыць.

⁵³ XVIII том актаў Віл. Арх. Комісія мае мноства точна апісаных капавішчаў. Там шмат хто можа знайсці знаёмыя сабе назовы й мясцовасьці. Дзеля этнографіі й досьледаў над копнымі судамі важна было-б запісаваць назовы мясцовасьцяў, паходзячыя ад слоў “капа”, “капавішча” й “копішча”.

капы ўсім сёлам, аколіцам і панскім дваром, што ўходзілі у склад дадзенага копнага раёну. У прыпадках асаблівых, калі патрэбна была магчыма поўная зборка капы дзеля развязаўня якоесь важнае справы, наказ адбываўся пісьменна адпаведнымі лістамі, каторыя рассылалі возныя, або адчытавалі іх на кірмашох, перад царквой або касьцёлам па набожнасьці. У некаторых прыпадках права склікаць капу належыла афіцыйнай судовай асобе, напрыклад вознаму. Здаралася гэта асабліва тады, калі ў дадзеным копным раёне беспасярэдне пакрыўджанага праступкам ня было, як прыкладам пры забіўстве беспляменнага або праезджага чалавека. Здараліся аднак прыпадкі, калі капа склікалася сама сабой, бяз нічыйго клічу, складалася з запычаных у справе асобаў. Гэтак у 1611 г. слоніўскія мяшчане, паразумеўшыся між сабой сабраліся на капу дзеля суду над слоніўскім-жа мешчанінам Карпам Нікановічам, каторага яны лічылі за небаьспечнага злодзея⁵⁴. У 1649 годзе йзноў-жа мяшчане й сяляне м. Высоцка Пінскага пав., самі з сябе злажылі капу, каб публічна заявіць аб уціску, жорсткасьці, гвалтах і разбойствах лендара двара нейкага Рамана Стралецкага. Дзейнасьць налягаючая на скліканьні капы мела свае адумысловыя назовы, як прыкладам: **зьбіраць капу, падымаць на капу, злажыць або зьбіваць капу, гнаць капу і г.д.**

Права зьбірацца на капу і судзіць на ёй прыньцова мелі ўсе жыхары дадзенага копнага раёну, прыпісаныя да яго капавішча. Гэткім парадкам на капу выходзілі: сёлы гаспадарскія й панскія, праваслаўнага й рымска-каталіцкага духавенства, спадарскія й панскія двары й мястэчкі, мяшчане⁵⁵, гаспадарскія асочнікі, бортнікі, шляхта, баяры й сяляне. Як бачым, з гледзішча соцыяльнага складу судзьдзяў, копныя суды былі запраўды **ўсестановымі**, але дзякуючы таму, што ў местах ладне пераважаў элемент мяшчанскі, а на сяле сялянскі,—копныя суды былі судамі тыпова **мяшчанскімі** або **сялянскімі**.

⁵⁴ XVIII том актаў Віл. Арх. Ком. № 205, № 324.

⁵⁵ Ня ўсе адчак мяшчане зьбіраліся на капу. У тых местах дзе было ўведзена майдэборскае права, мяшчане, падлягаючы яму, часта адмаўляліся выходзіць на капу. Затое мяшчане іншых юрысыдыкцыяў, як прыкладам ваяводзкія, клябанскія, манастырскія на капу выходзілі.

Хаця права ўчасьця ў капе меў кожны жыхар дадзенага копнага раёну, аднак ня трэба думаць, быццам усе сяляне з кожнага сяла выходзілі на кожную скліканую капю. Гэта рабіла-б па 1-шае копныя зборкі вельмі мнагалюднымі, на якіх было-б ня раз некалькі сотняў, а нават і тысяча асобаў, а па 2-е руйнавала-б сялянскую гаспадарку адрываючы сялян ад працы, бо ў кожным раёне, а асабліва ў летнюю пару, копныя зборкі былі вельмі часта. Дзеля гэтага здаўных часоў вытварыўся звычай, што на капю выходзілі толькі выбарныя з кожнага селішча ў раёне, каторыя добра ведалі ўсіх сваіх жыхароў і маглі адказваць перад капой за ўсё сяло або двор. Звычайна, як гэта відаць з актаў XVIII тому, на капю выходзіла па аднэй, дзеве або тры асобы з кожнага сяла або двору. З гэтае прычыны, а гэтак сама дзякуючы таму, што лік селішчаў, каторыя ўходзілі ў склад копных раёнаў сярэдне не перавышаў 15—16 — копныя зборкі ня былі мнагалюдныя. Пераважна колькасць копнікаў не перавышала 60 і толькі выняткава ў дакумэнце № 91 XVIII тому маем капю, што складалася з 120 асобаў. Агулам-жа лічба копных судзьдзяў залежыла ад велічыні кожнага раёну і важнасці справы, падлягаючай разгляду. Найменшая лічбова была заўсёды першая або **гарачая** капа, што складалася толькі з выбарных найбліжшых да пакрыўджанага селішчаў⁵⁶, найбольшай была трэйцяя або завітая капа, на якой выносіўся прысуд. Сабраныя на капю зваліся каплянамі, куплянамі, копнікамі або мужамі.

Дзеля таго, што склікаць капю мог кожны пакрыўджаны праступкам, а гэтак сама дзякуючы таму, што капа найхутчэй і найвярней адкрывала пераважна няведамага праступніка і прымушала яго публічна прызнацца ня толькі ў інкрымінаваным яму ў дадзеную часіну праступку, але й у шмат якіх іншых раней споўненых — крут асобаў, каторыя жадалі скарыстацца з гэтага публічнага народнага суду, быў у кожным раёне вельмі вялікі. Акты XVIII т. паказуюць, што да кожнага суду зварочаваліся: 1) сяляне ад свайго собскага імені, 2) розныя офіцыяльныя й слу-

---

⁵⁶ Гарачая капа гналася па сьлядох праступніка і мела на мэце затрымаць яго. З прыроды гэтага свайго заданья яна не магла быць вельмі вялікай, бо спраўнасць яе тады была-б малая.

жачыя асобы, як прыкладам слонімскі земскі пісар, менскі гарадзкі пісар, белавескі ляснічы, менскі стараста, слонімскі гродзкі судзьдзя, рэчыцкі маршалка, берасьцейская ваяводзіна, капітан, адміністратар белавескае пушчы, горадзенскі лоўчы, пінскі земскі судзьдзя, і г. д. 3) сьвяшчэньнікі й манастыры і іншыя вышэйшыя і духоўныя асобы, прыкладам берасьцейскі біскуп, купяціцкі манастыр, езуіты, і г. д. 4) мяшчане, баяры й жыды, 5) ураднікі панскія, і б) паны.

Паном, зразумела, трэба было бараніць собскія інтарэсы й правы, як і інтарэсы падданных сялян і залежнае ад іх дробнае шляхты. Апрача гэтага, розныя крыўды між панамі ахвотна надаваліся імі копнаму суду, каторы, як было сказана вышэй, кожны праступак выкрываў борзда й пэўна. Аднак, калі склад асобаў жадаючых паддаць свае крыўды копнаму суду, быў вельмі разнакі, дык ужо склад асобаў, каторыя адказавалі перад копным судам як абвінавачаныя ня быў гэтакі разнакі. Галоўна перад капой адказавалі сяляне і паны. Аднак у вактах XVIII тому мы знаходзім дадзеныя, што перад капой адказавалі баяры, мяшчане, жыды і навет віленскі біскуп князь Паўл (каля 1552 г.). Можна назіраць наступное зьявішча; кожны пакрыўджаны ахвотна шукаў з помаччу капы «шкодніка» што зрабіў яму «зладзейскім спосабам» крыўду, але кожны паводле магчымасьці стараўся ўцячы ад адказнасьці перад копным судом. Псыхолёгічна зьявішча гэтае ёсьць зусім зразумелым. Кожны праступнік, проці каторага былі сабраны навет невялічкія довады, рызыкаваў, стоячы перад копным судом як абвінавачаны, тым, што віна яго будзе шмат лягчэй і баржлжэй даведзена, чымся ў якім колечы іншым судзе. Адцягаваць справу, прадстаўляць розныя ілжывыя довады нявіннасьці перад капой, каторая зараз-жа на месцу магла спраўдзіць кожнае слова абвінавачанага, было рэччу немагчымай, або прынамся з гары асуджанай на няўдачу. Толькі асоба запраўды нявінная магла лічыць, што капа хутчэй звольніць яе ад віны й кары, чымся іншы суд. З актаў XVIII тому мы бачым як з ходам стагодзьдзяў штораз часьцей ня толькі шляхта, але й сяляне-праступнікі стараліся выламацца з-пад адказнасьці перад капой. Шляхта, здабываючы сабе штораз вялікшыя прывілеі, ужо

прынцыпова не хацела адказваць перад народным сялянскім судом, якім засталася капа на працягу ўсіх стагоддзьяў свайго быцця. Сяляне, лучаючы ў што раз большую залежнасць ад паноў, у прыпадку калі ім трэ' было адказваць перад капой за зробленыя праступкі, ахвотна ўцякалі ад свайго народнага суду і аддаваліся пад апеку сваіх паноў, што дзеялася асабліва часта тады, калі й паны былі зацікаўленыя ў тым, каб праступкі іх падданных засталіся нявыкрытымі й непакаранымі. Мноства актаў XVIII т. сьведчаць аб тым, як цяжка ня раз кожным судом прыходзілася спаўняць свае заданні, дзякуючы розным перашкодам, неспаўненню пастановаў капы з боку тых паноў і сялян, каторыя не хацелі адказваць перад ёй. Слабым момэнтам у варганізацыі капы, што рабіў магчымымі падобныя зьявішчы, была адсутнасць санкцыі дзеля пастановаў капы, каторыя дзякуючы гэтаму часта не спаўняліся. Праўда, капа мела адзіны й наймацнейшы хундамэнт, на якім можа будавацца судовая арганізацыя наагул, гэта вялікі моральны аўтарытэт у народзе, аднак, дзякуючы штораз глыбейшым зьменам у структуры грамадзянства, паўставалыя антагонізмы памалу зьмяншалі гэты аўтарытэт. Пераходзячы да кампэтэнцыі копных судоў трэба зацэміць, што аб гэтым акты XVIII тому прадстаўляюць найвялікшую цікаўнасць. Сьцьвярджаюць яны, што кампэтэнцыя капы была запраўды беспрыраўнаньня шырэйшая за тую, аб якой кажуць пісаныя памяткі беларускага права — Літоўскія Статуты з 1529, 1566 і 1588 г. Статут з 1529 года ўспамінае аб капе у двух прыпадках: у разьдз. 8, арт. 8 аб пагранічных спрэчках і ў разьдз. 12, арт. 2, калі кажа аб вызаве на капу тых, чый статак будзе забраны на «спаны», (патрава). Статут 1566 года ўспамінае аб капе ўжо ў трох прыкладах: у разьдз. 11, арт. 31 — аб забіўстве праезджага або беспляменнага чалавека (гэтага артыкулу ў 1 Статуце няма), у разьдз. 13, арт. 2 аб скліканьню капы на «іспаш» і ў разьдз. 14, арт. 6 аб зборцы капы дзеля вядзеньня сьледу пры кражах. Урэшце Статут 1588 года ўспамінае аб капе йноў толькі ў двух прыпадках: у разьдз. II, арт. 26 аб забіўстве праезджага або беспляменнага чалавека і ў разьдз. 14, арт. 9 аб скліканьню капы дзеля вядзеньня сьледу пры кражах. Абодвы гэтыя артыкулы

трэйцяга Статуту ладне папоўнены ў прыраўнаньню з адпаведнымі артыкуламі другога Статуту, а апрача гэтага арт. 9, разьдзел 14 зьяшчае вельмі важную пастанову, паіменна загад падкаморым завесьці копы і азначыць каповішчы тамака, дзе іх дагэнуль ня было. З прыраўнаньня трох Статутаў вынікае, што кожны з іх інакш азначаў компэтэнцыю копных судоў. Трэйці Статут быццам абмежуе компэтэнцыю капы ў прыраўнаньню з другім, выкідаючы разьдзел аб іспашы, але з другога боку ён ня толькі ня зьнішчае гэтае ўстановы звычайнага права, але наадварот пашырае, загадуючы падкаморым уводзіць копы там, дзе яны дагэнуль не існавалі. Калі-ж мы зьвернемся да актаў XVIII-гому, убачым, што копныя суды навет па выданьню трэйцяга Статуту разглядалі наступныя справы:

1) **рознага роду кражы**, як коні, статку, рознае маёмасьці, рознага збожжа, у цэрквах з узломам іх, у млыне, катлоў на броварах, схаванае ў зямлі маёмасьці, 2) **забіўствы**, 3) **патрава** (іспаш), 4) **чараўніцтва**, 5) **падраньне пчолаў**, 6) **падпалы**, 7) **разбойства**, 8) **пабіцьцё**, 9) **пагранічныя спрэчкі** і г. д. Словам, запраўды компэтэнцыя копных судоў была ў справах каральных шмат шырэйшай, чымся тая, аб якой кажа апошні Статут з 1588 г. Толераваньне пісаным беларусам правам гэтакае шырокае компэтэнцыі капы аб'ясняецца тым, што ўсе тры Статуты зусім ня мелі наўвеце абмежыць компэтэнцыі капы, а толькі ўрэгуляваць дзейнасьць у тых каральных справах, якія вельмі часта здараліся, або ў тых, у выкрыцьці каторых часова ня было беспасярэдне зацікаўленае асоба ў дадзеным копным раёне, як прыкладам у прыпадку забіўства беспляменнага чалавека. Пазнаёміўшыся ў кароткіх начырках з конструкцыяй копнага суду, пярэйдзем да разгляду копнага судаводзтва, спыняючыся на найважнейшых і найхарактарнейшых яго мамэнтах.

Вышэй было зацёмлена, што капа была ўстановай звычайнага права і мела пад сабой стагодзьдзямі выраблены грунт. Апіраючыся на гэтым копным праве звычайным, скліканая капа й прыступала да свае дзейнасьці. Як было зацёмлена вышэй, капа старалася кожную справу скончыць у тры зборкі. Першая зборка або гарачая капа складалася толькі з найбліжшых суседзяў

пакрыўджанага і склікалася ім у тым прыпадку, калі «шкоднік» пакінуў за сабой сьвежыя сьляды (прыкладам сьляды ног босых, абутых у лапці ці боты, сьляды жывёлы, колаў і г. д.), па якіх можна было за ім гнацца.

Калі пакінены праступнікам сьлед прыводзіў капу да якогась сяла або двору, капа выклікала яго жыхараў і дамагалася адводу сьледу, г. зн. доваду, што сьлед не канчаецца ў дадзеным селішчу, а йдзе далей. Калі капа пераканавалася ў праўдзівасьці гэткага доваду, дык вяла сьлед далей. Там, дзе сьледу не мапі або не хацелі адвесьці, капа рабіла свой прысуд, што тэя, каторыя не адвялі сьледу, павінны былі самі лічыцца за шкоднікаў і адказаваць, калі ня знайдуць між сабой праступніка. Звычайна праступнік борзда знаходзіўся і тады павінен ён быў адказаваць перад капой.

А калі праступнік сьледу за сабой не пакінуў або калі справа не вымагала пасьпеху, тады капа зьбіралася на звычайным сваім месцу — капавішчу і была шмат люднейшай. Тутака копныя судзьдзі раней, чымся пачаць суд, рабілі між собку парадак, займалі месца, правяралі ці ўсе ёсьць і г. д. Па гэтых хвармальнасьцях пакрыўджаны, заняўшы сваё месца, выясьняў сваю жалабу, выказуючы адначасна асобу шкодніка, калі яна была пакрыўджанаму ведамай. А калі асоба шкодніка жалабніку ня была ведамай, ён проста тады заяўляў капе, што шкодніка ня ведае і прасіў у вельмі дапікатнай хворме капу, каб яна таго шкодніка знайшла і адпаведна пакарала.

Выслухаўшы жалабу пакрыўджанага, капа, калі асоба шкодніка ня была ведамай, прыступала да нарады й шуканьня «між сабой» шкодніка. Народа была ў тым, што кожны копнік даваў сваім сябром найдрабязнейшае выясьненьне за ўсіх тых, прадстаўніком каторых ён быў, ці запраўды між імі можа быць шкоднік. Калі гэтымі супольнымі стараньнямі шкодніка выкрыць не ўдавалася, справу адкладалі да другое, трэйцяе а нават і чацьвертае «завітае» капы. А ў гэтым часе суд і асабліва пакрыўджаны стараліся лучыць найсьлед шкодніка. Аднак у большасьці прыпадкаў шкоднік борзда выкрываўся й станавіўся перад капой. Калі ён да віны не прызнаваўся, тады пакрыўджаны павінен быў чыніць довад,

даводзіць віну адказуючага. Найважнейшымі довадамі былі сьведчаньні сьведак, прысяга і г. зв. ліцэ (прадмет крадзены або прылада, пры помачы якое было споўнена прыкладам убіўства або іншы праступак⁵⁷. Абвінавачаны ў свой чарод меў права зьбіваць довады пакрыўджанага, рабіць г. зв. «адвод», «вывад».

Кажучы аб довадах з боку пакрыўджанага і адводзе з боку абвінавачанага, трэба зацеміць, што судаводзтву капы былі ведамы спосабы, з помаччу каторых як пакрыўджаны так і абвінавачаны маглі ўзмоцніць паказаньні собскія і сваіх сьведкаў. Гэтымі спосабамі былі: 1) *кіданьне шапкі* і 2) *прыстаўленьне нагі да галёнкі праціўнікавае*.

Першы спосаб быў у тым, што адна старана, хочучы зусім здацца на паказаньні сьведак, заклікала, кідаючы сваю шапку, другую старану зрабіць, тое самое. Гэтым парадкам паказаньні сьведак набіралі асаблівае вагі як у вачох старонаў гэдак і ў вачох судзьдзяў. Другі спосаб — *прыстаўленьне нагі да галёнкі праціўнікавае* — як відаць, з актаў XVIII тому, меў шмат глыбшае й вялікшае значэньне ў копным судаводзтве за першы. На жаль, аднак дадзеных аб ім ёсьць так мала, што немачыма ўстанавіць у чым было гэта глыбшае значэньне. Найпраўдападабней значэньне яго было ў тым, што тая старана, каторая гэтым спосабам хацела ўзмоцніць сваё выясьненьне й паказаньне сьведак, выстаўляючы нагу, гадзілася з утратай яе на прыпадак, калі паказаньні сьведак не пацьвердзяць яе собскіх выясьненняў. Спосаб гэты ўжываўся вельмі рэдка і сама капа называла яго «сьмелым».

Вельмі важнае значэньне, як довад у копным судаводзтве, мела *прысяга*, да каторае часта зварочаваліся пакрыўджаны, абвінавачаны і на т сама капа, прапануючы, асабліва, калі справа была няясная, абвінавачанаму «*адпрысягнуцца*», што азначала ачысьціцца прысягай ад узьведзенага падзэрэння. Прысягалі ў царкве або касьцёле ў быцьцю духоўніка. Да нас дайшоў тэкст

---

⁵⁷ XVIII том дае пэўныя асновы дзеля таго, каб цьвердзіць, што капа, калі й дапушчала жанчынаў як сьведак, дык рабіла гэта вельмі неахвотна й выняткава. Затое жаліцца перад капой жанчыны дапушчаліся аднолькава з мужчынамі.

старадаўняе прысягі ў беларускай мове. Зьмешчаны ён у вакце № 308 XVIII тому, датычачым абвінавачаньня ў 1648 г. шляхцічаў Міхайлы й Івана Гараглядаў шляхцічам Пінскага павету Тукальскім у пакражы баброў. Быў ён гэтакі: «Я Міхайла Якававіч і я Іван Антонавіч Гарагляды Сошняве Вылазкія прысягаем Пану Богу ўсемагушчаму, у Тройцы сьвятой Ядзінаму на том, іж што на капе абжалаваў нас яго міласьці пана Тукальскага ўраднік, Іван Драздовіч, а пабіцьце баброў і палавеньне воньх зьлезамі за возерам у Вузкам ад Лядзіна. Каторых мы баброў за возерам у Вузкам ад Лядзіна ніякім спосабам ня білі, ані павілі, ані а шкодніку ня ведаем. На чом, яка справядліве прысягаем, так нам, Пане Божа, памазі, а есьлі несправядліве, Пане Божа, нас убі». Хто прысягнуў, той быў вольны ад віны й кары. Пунктам кульмінацыйным, да каторага ймкнулася ўсё судаводзтва капы, было прызнаньне свае віны абвінавачаным. Звычайна так здаралася, што абвінавачаны, бачачы проці сябе довады пакрыўджанага, прызнаваўся ў праступку і тады наставаў прысуд. А калі абвінавачаны, нягледзячы на забраныя проці яго довады, не прызнаваўся да віны, капа нярэдка ўжывала г. зв. муку, г. зн. біла абвінавачанага сьпярша дубамі, а калі гэта не памагала, паддавала яго дзейнасьці агню. Мукай кіраваў пакрыўджаны часта з помаччу нанятага дзеля гэтай мэты «містра» або ката. Самахвотнае прызнаньне свае віны не заўсёды звальняла абвінавачанага ад мукі. Чуючы прызнаньне, прысутныя на капе, у каторых здарылася раней якая колечы шкода, а злодзей ня быў выкрыты, прасілі капу, каб яна дазволіла ім узяць абвінавачанага на муку з мэтай выдабыць ад яго новае прызнаньне. Капа часта давала падобны давол.

Характарызуючы агулам копнае судаводзтва з гледзішча асноваў сучаснае каральнае процэдуры, трэба азначыць копны процэс як тыпова *інквізыцыйны*, бо дакумэнты XVIII тому пацьвярджаюць станюўча, што капа ня толькі судзіла шкодніка, але адначасна яго абвінавачавала і агулам прыймала дзейнае ўчаьце ў яго выкрыцьцю. З гэтага гледзішча копны процэс ня розьніўся ад судаводзтва ў той час, ужыванага каральнымі судамі на Заходзе

й Усходзе Эўропы, бо разьдзел ролі суду ад ролі абвініцеля настаў ладне пазьней, калі копныя суды перасталі ўжо існаваць.

Копны суд нічым ня быў абмяжаваны ў вышыні й родзе кары. Капа ня раз асуджала вялікіх праступнікаў на кару сьмерці, прычым прысуды спаўняліся часта на месцу. Кара сьмерці выпаўнялася *павешаньнем*, *спаленьнем* (за цяжэйшыя праступкі, прыкладам чараўніцтва, кража ў сьвятынях) і *чацьвертаваньнем* (у прыпадку, калі судзілася якая колечы вялікая банда, што была вельмі небясьпечная і зрабіла мноства шкоды). Звычайна-ж капа засуджвала ад вінаватага на карысьць пакрыўджанага адшкадаваньне ў грошах або натуре. Ёсьць некаторыя надзеньня ў XVIII томе, што капа ўжывала, але вельмі рэдка, кару пазбаўленьня волі. Некаторыя копы мелі нават свае вязьніні. На жаль бліжэйшых надзеных аб гэтым родзе кары няма, а тых весткаў, што падае ў гэтым пытаньню XVIII том, не стае, каб зрабіць якія колечы абаснаваньня вывады.

Дзеля таго, што копныя зборкі бывалі вельмі часта і займалі копным судзьдзям мноства часу і ~~вымагалі~~ ад іх разумовае, часта вельмі цяжкое працы, і накладалі на іх маральную адказнасьць, — ад даўных часоў паўстаў звычай, паводле якога пакрыўджаны з засуджанае на яго карысьць сумы, павінен быў некаторы процэнт заплаціць судзьдзям у надгароду за іх працу. Палову з гэтае платы копнікі бралі сабе, а другую аддавалі засуджанаму, а калі той ня браў, адносілі яе ў гродзкі суд. Плата гэта звалася *перасудам* або *памятным*. Былі гэта свайго роду кошты процэсу.

Гэтак прадастаўлялася судаводзтва копага суду ў галоўных асновах. Процэс гэты зьмяшчаў у сабе мноства дэталей, нязвычайна цікавых і характэрных, але разгледзіць іх у васадзе гэтае невялікае працы зразумела немагчыма.

На ~~заканчэньне~~ трэба ўспомніць аб тых адносінах, у якіх быў копны суд да іншых гаспадарскіх судовых установаў, аб каторых кажа Статут 1588 г. Разгляд актаў XVIII тому пацьвярджае той вывад, што капа ўва ўсіх выпадках свае дзейнасьці старалася падтрымаць цесную сувязь з агульнымі гаспадарскімі судовымі ўстановамі, а наўперад з *гродзкім судом* тае мясцовасьці, дзе была капа. Апошняя ахвотна аддавала разгледжанья ўжо справы на

перагляд гродзкаму суду і гадзілася з тым, калі гродзкі суд адмяняў яе прысуд. Трэба аднак сконстатаваць, што выпадкі адмены прысуду капы былі нязвычайна рэдкімі.

Першай асобай, што беспасярэдне лучыла капу з гродзкім судам, быў *возны* або *віж*, без прыбыцця каторага не магла пачынацца прынамся апошняя «завітая» капа. Роля віжа была вылучна ў тым, што ён абавязаны быў акуратна запісаць прабег капы ў пратакол і гэту г. зв. *рэляцыю* прадставіць гродзкаму суду дзеля ўпісу ў вактавыя кнігі апошняга. Гэтакім спосабам паўсталі акты аб копных судах, сабраныя Віл. Арх. Ком. у XVIII-тome.

Дзеля таго, што копныя судзды пераважна былі няпісьменнымі і ўсе пастановы ня вылучаючы й прысуду рабіліся вусна, рэляцыі віжовы набіралі асаблівае вагі й значэння, бо былі адзіным пісьменным дакумэнтам аб скліканьне капы. Дзеля таго, як стараны процэсу, гэтак капа і сам гродзкі суд вельмі рупіліся аб тым, каб рэляцыя віжова адпавядала праўдзе. З гэтай мэтай гродзкі суд ня ўпісаваў рэляцыі віжа, пакуль выбраныя капой прадстаўнікі не пацвярджалі, што прабег капы адбыўся запраўды так, як запісана ў рэляцыі.

Тутака трэба зацеміць, што да канца XVI стагодзды рэляцыі віжоў пісаліся вылучна ў беларускай мове. У першай палове XVII стагодзды сустрэкаюцца, але рэдка, рэляцыі, пісанья нязручнай польскай мовай і толькі ў другой палове XVII стагодзды рэляцыі ў польскай мове сустрэкаюцца часьцей, чымся ў беларускай. Праз увесь аднак-жа час быцця копных судаў г. зв. *сусцэпт* (пачатковая формула аднолькавая для ўсіх рэляцыяў) пісаўся ў беларускай мове.

Копныя суды пачалі чэзнуць у Беларусі ад другога паловы XVII стагодзды і пры гэтым ладне раней шчэзьлі яны ў местах, дзе, бязумоўна, вытсннула іх майдэборскае права. Глыбокія змены ў соцыяльнай структуры тагачаснага беларускага грамадзянства, а наўперад ладнае пашырэнне правоў шляхты коштам сялянства, вельмі адёмна адбіліся на быццю копных судаў. Шляхта, здабыўшы сабе тахіміт прывілеяў і канчальна стаўшыся кіруючым у гаспадарстве станам, ня толькі не хацела ўжо прынцыпова засядаць з падданымі на аднэй лаве ў характары

раўнапраўных судзьдзяў і падзьдзержаваць капу, але пачала першая з гэтай установай барацьбу, якая выражалася у тым, што шляхта перастала спаўняць недагодныя сабе прысуды капы і вельмі часта нават разганяла яе. А дзеля таго, што капа ня мела ў сваіх руках ніякіх сродкаў, з помаччу каторых магла-б непакорных прымусіць споўніць свае пастановы, да яе, як суду, памалу пераставалі звачавацца нават і сяляне, падданыя ўжо юрысдыкцыі паноў і ў іх шукаючыя абароны. Гэта была найгалаўнейшая прычына заняпаду копных судов. Нягрэба аднак думаць, што капа, дзякуючы новым недагодным абставінам, самахоць падпісала сабе сьмерць. XVIII том дае мнства довадаў барацьбы капы за свае быцьцё, правы й незалежнасьць. Сяляне разумелі, што, дзякуючы іх лічбавой перавазе, капа была фактычна іхняй установай і часта вельмі станюча праціставіліся шляхце, каторая пасягала на яе быцьцё⁵⁸. Барацьба гэта аднак скончылася няшчасна для капы, каторая памалу чыла, хоць ня было ніякае гаспадарчае пастановы аб яе скасаваньню.

Важнай прычынай заняпаду капы грэба лічыць яшчэ агулам уплыў польскае культуры на беларускую шляхту. Як было сказана на пачатку, польскае жыцьцё ня ведала падобнае судовае ўстановы і не магло, ведама, толераваць яе ў другой палове Рэчыпаспалітае, хоць-бы дзеля таго, што капа ладне абмежавала ўладу шляхты, каторая імкнулася да здабыцьця поўнае «залатое вольнасьці» і запраўды яе здабыла. Беларуская шляхта, паддаючыся ўплывам польскае шляхоцкае культуры, ахвотна пераймала палітычныя й соцыяльныя імкненьні польскае шляхты няпрыхільныя капе і пераносіла іх на сабскі грунт. Копныя суды канчальна зыйшлі з гістарычнае сцэны ў другой палове XVIII стагодзьдзя.

Гэткім парадкам пачатак заняпаду копных судов у пал. XVII в. лучыцца з пачаткам сходу беларускае культуры, а канец быцьця копных судов зыйшоўся із зьліквідаваньнем астачы беларускае гаспадарственасьці.

---

⁵⁸ Сьведчуць аб гэтым напр. акты № 141 й 186 XVIII тому.